

nemačkom kolektivnom sećanju tokom prve polovine 20. veka da bi, nakon „nemačke katastrofe“, nastupio jedan oblik kolektivne amnezije obeležen izrazitom samoviktimizacijom koja je tek postepeno prevladana od kraja 60-ih godina. Kada je reč o savremenom nemačkom društvenom sećanju, Sabro optimistički zaključuje da ono doprinosi snaženju „identiteta savremenog društva posredstvom kontinuiranog približavanja lošoj prošlosti ekstremnog stoleća u svrhu njegovog trajnog prevladavanja“ (330).

Nastojeći da naznačimo samo neke od nosećih ideja ove obimom nevelike ali sadržajem vanredno bogate kolektivne monografije, pomenućemo još i to da nju odlikuje izrazito bogatstvo teorijsko-metodoloških pristupa prisutnih u savremenoj nemačkoj historiografiji. Pored odavno etablirane društvene istorije, zastupljeni su i pristupi poput nove kulturne istorije, istorije diskursa, socijalne istorije politike, istorije političkih ideja, istorije emocija itd. Uprkos razlikama u pristupu, svim priložima u zborniku zajednički je visok nivo teorijske refleksivnosti, izrazita problemska usmerenost i analitičnost, kao i sagledavanje pojedinih fenomena unutar veoma širokog istorijskog konteksta, što praktično znači zalaganje duboko u 19. pa čak i u pozni 18. vek. Imajući u vidu pomenute odlike, smatramo da zbornik koji smo pokušali da predstavimo predstavlja podsticajan model i za istraživanja srpskog i jugoslovenskog 20. veka ne samo u tematskom već, još i više, u teorijsko-metodološkom pogledu.

Mihael Antolović

Сергей Александрович Токарев, ПРОБЛЕМЫ ТРИЕСТА И ЮЛИЙСКОЙ КРАЙНЫ В ПОСЛЕВОЕННОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ В ЕВРОПЕ. ДНЕВНИКИ ЧЛЕНА ЧЕТЫРЕХСТОРОННЕЙ КОМИССИИ ЭКСПЕРТОВ ПО ПРОВЕДЕНИЮ ИТАЛО-ЮГОСЛАВСКОЙ ГРАНИЦЫ, редактор-составитель Е. С. Токарева, Москва, Индрик, 2020, 544.

Objavlјivanje dnevnichkih zapisa poznatog sovjetskog etnografa Sergeja Aleksandroviča Tokareva *Problemi Trista i Julijske krajine u posleratnom uređivanju Evrope* („Problemi Trsta i Julijske krajine u posleratnom uređivanju Evrope“) privuklo je pažnju kako istraživača tog važnog međunarodnog problema razgraničenja sfera uticaja između

Italije i Jugoslavije, tako i svih onih koje interesuje domaća, ruska etnologija. Kada je o poslednjem reč, treba napomenuti da je ličnost S. A. Tokareva objedinila svestranog naučnika i eruditu, koji je radio u Institutu etnografije N. N. Mikluho-Maklaja Akademije nauka SSSR, kao i profesora (od 1939), koji je dugo vremena bio šef Katedre za etnografiju Istorijskog fakulteta Moskovskog državnog univerziteta M. V. Lomonosov. Uoči Drugog svetskog rata S. A. Tokarev je odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom „Društveno uređenje Jakuta u XVII–XVIII veku“, ali je – nezavisno od toga – u Institutu bio rukovodilac Sektora Australije, Okeanije i Amerike. Delimično pojašnjenje za navedenu kontradikciju nalazimo u uvodnom tekstu, posvećenom biografiji sovjetskog naučnika, koji je napisala njegova ćerka – doktor istorijskih nauka E. S. Tokareva, koja je ujedno urednik i priređivač knjige. Sergej Aleksandrovič, koji je rođen u porodici seoskog sveštenika, 1918. završio je sa izvanrednim uspehom (sa „zlatnom medaljom“) Tulsku klasičnu gimnaziju, gde je učio francuski, nemački, latinski i grčki jezik. Tokarev je imao izražen dar za strane jezike i u dnevničkim zapisima nailazimo na njegove napomene o početku učenja italijanskog jezika (u izuzetno kratkom periodu on je savladao osnove jezika i počeo da razume usmeni govor, što je bilo izuzetno važno za njega kao člana Komisije eksperata za određivanje italijansko-jugoslovenske granice). Upravo je znanje jezika (uz široku erudiciju i marljivost) bilo to što mu je omogućavalo da ostvari svoje najrazličitije naučne planove.

Posle nevelikog biografskog teksta o S. A. Tokarevu, reč uzima dugogodišnja istraživačica Balkana M. J. Martinova, koja u kraćoj studiji pod naslovom „Model Trsta i stanovništvo italijansko-slovenskog pograničja“ upozna je čitatelje sa krajnje šarolikom i složenom slikom etničke raznolikosti te – sa tačke gledišta ruske etnografije – malo poznate teritorije. Interesantno je da se autorka u tekstu poziva na različite podatke iz dnevnika i beležaka S. A. Tokareva. To svakako potvrđuje i ističe naučnu aktuelnost objavljenih materijala. Autorka, takođe, iznosi interesantan zaključak o postojanju posebnih prelaznih formi kultura, pri čemu su stanovnici pograničnih krajeva manje podvrgnuti asimilaciji i unifikaciji tradicija, što im dozvoljava da sačuvaju raznolikost, pluralizam identiteta.

Članak beloruskog istoričara A. P. Salkova je posvećen prirodi jugoslovensko-italijanskog

teritorijalnog spora u Julijskoj krajini (ital. *Venezia Giulia*; Venecija Đulija) posmatrano kroz prizmu složenih političkih odnosa između Kraljevine SHS/Jugoslavije i Italije u periodu od Velikog rata do kraja Drugog svetskog rata. Dogovor Italije sa državama Antante, formalizovan u vidu tajnog Londonskog sporazuma (1915), predstavljao je suštinsku okolnost koja je uticala na sudbinu tog prostora. Na osnovu njega su cela Julijska krajina, Trst i druge teritorije sa slovenskim stanovništvom predati Rimu. Na Pariskoj mirovnoj konferenciji bilo je pokrenuto „jadransko pitanje“ i kao rezultat diplomatskog pritiska Rima u Italiju su uključeni celo poluostrvo Istra, Trst i ostale teritorije na koje je pretendovalo Kraljevstvo SHS. Na tom prostoru je sprovedena politika italijanizacije lokalnog slovenskog stanovništva, zatvaranje su škole i ostale kulturne ustanove. Sve to je vodilo porastu međunarodnih tenzija u regionu, što je dovelo do pogroma civilnog italijanskog stanovništva od strane partizana u jesen 1943. Uskoro je konflikt poprimio širi karakter, jer su se u spor između Rima i Beograda uključile države članice antihitlerovske koalicije. Može se reći da su se u „tršćanskoj krizi“ ocrtale prvi konture Hladnog rata. Sama Moskva se našla u osetljivom položaju, jer je trebalo da nađe balans između interesa Komunističke partije Jugoslavije i Italijanske komunističke partije. Oslanjajući se na arhivske dokumente, A. P. Salkov detaljno rekonstruiše sliku dugih i složenih pregovora oko problema Trsta.

U vezi sa italijansko-jugoslovenskim teritorijalnim sporom veoma je interesantan članak naučnice R. Tolomeo koja je analizirala italijansku istoriografiju posvećenu problemu Trsta i provincije Đulija. Ona posebno izdvaja radove nastale u okviru tzv. „julijanske laboratorije“, koji su pokušali da se izdignu iznad užih, lokalnih okvira i analiziraju postojeće podatke sa tačke gledišta „pograničnih istraživanja“. Bez obzira na pojedinačne uspešne pokušaje, u današnje vreme, kao i u prethodnom periodu, veliki ideo i ulogu imaju publicistički radovi koji su daleko od verodostojnosti.

Posle podrobnog i krajnje korisnog uvodnog dela knjige, slede dnevni – prvi deo obuhvata period januar–maj 1946, a drugi je posvećen putovanju u Trst tokom marta–jula 1947. Prilozi sadrže jedan neobjavljen i dva objavljena naučna članka o rezultatima putovanja S. A. Tokareva, kao i izveštaj o službenom putu za januar–februar 1946. Objavljivanje tako

raznovrsnih materijala omogućava nam da sa različitih strana razmotrimo delatnost S. A. Tokareva, i kao naučnika, i kao neposrednog učesnika Komisije eksperata za određivanje granice. Sergej Aleksandrovič je došao na Balkan na osnovu odluke Prezidijuma Akademije nauka SSSR od 4. novembra 1945. Na osnovu nje je u Bugarsku, Jugoslaviju i Rumuniju upućena ekspedicija arheologa i etnografa sa ciljem uspostavljanja naučnih veza. Na čelu ekspedicije trebalo je da se nalazi B. D. Grekov, ali je zbog njegove bolesti delegaciju predvodio P. N. Tretjakov. U sastav ekspedicije, koja je upućena 10. januara 1946, ušli su P. G. Bogatirev, B. A. Ribakov, V. I. Ravdonikas i S. A. Tokarev.

Poseta sovjetske naučne delegacije Sofiji i Beogradu imala je krajnje intenzivan karakter. Uporedo sa zvaničnim susretima, S. A. Tokarev se upoznao sa lokalnim muzejima i univerzitetima gde je uspostavljao naučne veze sa etnografima i održao nekoliko predavanja o stanju etnografske nauke u SSSR-u. Sva ta dešavanja on je vrlo skrupulozno, iz dana u dan, beležio u svojim zapisima. Tokom putovanja aktivno je prikupljao knjige koje su na poklon dobijali članovi delegacije. Najveći deo tih publikacija je posle završetka ekspedicije predan bibliotekama Instituta etnografije i Instituta istorije materijalne kulture. Tokarev je, takođe, koristio svaku moguću priliku da poseti ne samo gradove već i unutrašnjost zemlje, kako bi se upoznao sa svakodnevnim životom, običajima, praznicima i video narodnu nošnju lokalnog stanovništva.

Prilikom boravka u Beogradu, 11. februara 1946, Tokarevu su u ambasadi SSSR-a saopštili da je imenovan za člana Komisije za regulisanje italijansko-jugoslovenske granice u svojstvu eksperta-etnografa. On je posle toga pristupio učenju italijanskog jezika i prikupljanju materijala o Istri. U tome su mu aktivno pomagale srpske kolege, što je svakako imalo uticaj na njega i njegove stavove. Tokom boravka u Beogradu članovi sovjetskog dela komisije su se konsultovali sa predstavnicima jugoslovenske komisije: načelnikom političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova J. Brilejom, profesorom F. Cviterom i L. Čermeljem. Na molbu Tokareva u pripremni rad sa dokumentima i materijalima uključen je profesor Gavaci. Sergej Aleksandrovič se krajnje odgovorno odnosio prema novim obavezama, i u više navrata se za pomoć obraćao profesorima Alek-

sandru Beliću i Stanku Škerlju kako bi se što je više moguće upoznao sa sastavom italijanskog stanovništva u pograničnoj zoni. Rad sovjetskih stručnjaka je privlačio naglašenu pažnju i visokih jugoslovenskih zvaničnika – jednom od zasedanja Komisije, održanom u Ministarstvu inostranih poslova, čak je prisustvovao Edvard Kardelj, kao i zamenik ministra inostranih poslova Vladimir Velebit. Osim naučnih ustanova Tokarev je posetio i Institut za izučavanje međunarodnih odnosa (u Ministarstvu inostranih poslova), gde je razgovarao sa Rogličem i Vilfanom.

Sovjetska delegacija je 8. marta napustila Beograd otputovavši avionom za Ljubljanu, odakle je automobilima došla do Trsta kako bi stupila u neposredan kontakt sa lokalnim stanovništvom (anketiranja, obilasci terena itd.). U zapisima ne nalazimo na potvrdu toga da je bilo konkretnih „političkih“ direktiva od strane zvaničnih lica, ali sudeći prema pojedinim komentarima simpatije Tokareva su se nalazile na jugoslovenskoj strani. Primera radi, opisujući rad u Puli 21. marta on je primetio: „Italijani imaju samo trobojne zastave, a naši zastave, parole, portrete“. U pitanju je bio komentar o dva velika mitinga koja su organizovana na gradskom trgu, kako bi se demonstriralo narodno raspoloženje. Oslanjajući se na podatke koji su navedeni u tekstu dnevnika, možemo zaključiti da su projugoslovenske organizacije izvršile velike pripreme radove sa ciljem da utiču na članove četvostrane komisije. Oni su doslovno svuda nailazili na natpise, jugoslovenske zastave, kao i na pojedine stanovnike koji su bili obučeni u narodnu nošnju.

Nezavisno od navedenog, treba napomenuti da je rad međunarodne komisije imao profesionalni karakter – organizovan je niz susreta sa predstavnicima lokalnih društvenih organizacija (kako sa italijanskim, koje Tokarev često karakteriše kao „fašističke“, tako i sa jugoslovenskim), a članovi Komisije su prilikom putovanja anketirali lokalno stanovništvo. Uporedo sa tim Sergej Aleksandrovič je obraćao usredsređenu pažnju na odeću, kuće i govor lokalnog stanovništva. Veliki značaj za rad Komisije su imali materijali austrougarskog popisa iz 1910. i italijanskog popisa stanovništva iz 1921. godine. Tokarev je pripremio niz beležaka o njima i te njegove ocene i poređenja podataka su potom uneti u osnovu sovjetske pozicije na pregovorima na najvišem nivou. Pošto rad Komisije nije dugo trajao, treba napomenuti i da ona

nije mogla da obuhvati sva mesta – i u najvećim naseljima članovi Komisije su se zadržavali svega po jedan dan. Sam Tokarev, kao ozbiljan i odgovoran naučnik, zbog toga je u svom dnevniku pribeležio: „Desetodnevni put u Istru je dao znatno manje u smislu etnografskih zapažanja. Skoro nemoguće ih je bilo sprovesti. Vrlo letimično, površno upoznavanje sa građevinama, usputni utisci o nošnji...“. Bez obzira na navedeno, treba istaći da nam podaci iz dnevnika i drugih materijala pružaju dobru predstavu o ličnosti samog Sergeja Aleksandroviča Tokareva i njegovoj bezuslovnoj predanosti nauci. Oni daju uvid i u uspostavljanje prvih naučnih kontakata SSSR-a sa balkanskim državama posle Drugog svetskog rata, a takođe nas na dobar način upoznaju sa složenom problematikom „balkanskog pograničja“.

Vladimir Sergejevič Putjatin
(s ruskog preveo Momir N. Ninković)

Dmitar Tasić, *PARAMILITARISM IN THE BALKANS: THE CASES OF YUGOSLAVIA, BULGARIA AND ALBANIA 1917–1924*, Oxford, Oxford University Press, 2020, 264.

Paravojske nisu svojstvene samo Balkanu, ali su tu na evropskom kontinentu tokom 20. veka imale najdužu istoriju koja je, kako Dmitar Tasić pokazuje u knjizi koja je pred nama, sa pauzama trajala kroz celo stoleće. Iako je u naslovu navedeno da se knjiga bavi razdobljem od 1917. do 1924. godine, Tasić je obuhvatio i vreme pre i posle spomenutog perioda. Knjiga se sastoji od uvoda, sedam poglavlja i zaključka.

U uvodu (str. 1–6) koji nosi naslov „Balkanski paramilitarci, nemobilisani borci“, autor upućuje na evropski kontekst pojave paramilitarizma, a zatim i na balkanski, dajući kratak pregled onoga čime će se knjiga baviti. Autor ovde definiše glavne crte za koje smatra da karakterišu paramilitarizam. On njih vidi kao učešće u ratovima, vezanost za politiku, gerilu, učešće u krizama i vezanost za vođe. U uvodu Tasić objašnjava i zašto je u svom istraživanju u središte pažnje stavio razdoblje 1917–1924. Centar svog rada je ovako omedio jer je na početku stajao Toplički ustanak kao veliki paravojni pokret, a drugu kao godinu u kojoj se Ahmed beg Zogu, uz pomoć paravojske, učvrstio na vlasti u Albaniji.

U prvom poglavlju, pod naslovom „Poreklo“ (ili Izvori, ili Počeci, zavisno od prevoda)